Nargiza Musulmanova 1975-yil 6-mayda Toshkent shahrida dunyoga kelgan. Oliy ma'lumotli. 1997-yilda Qarshi DU Filologiya fakultetini imtiyozli diplom bilan tamomlagan. O'zbek tilshunosligi kafedrasi aspiranti sifatida professor B.R.Mengliyev rahbarligida nomzodlik dissertatsiyasini yozgan va 2006-yil 7-dekabrda O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti huzuridagi Ixtisoslashgan kengashida muvaffaqiyatli himoya qilgan. 1997-2019-yillar mobaynida QarshiDUda o'zining ilmiy-pedagogik faoliyatini olib borgan. 2019-yildan boshlab Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti hamda M.V.Lomonosov nomidagi MDUning Toshkent shahridagi filialida dotsent lavozimimda o'z faoliyatini olib bormoqda. 120 dan ortiq ilmiy hamda metodik maqolalar, Xalqaro miqyosdagi bir qancha Xorijiy va mahalliy jurnallarda chop etilgan maqolalar, 2ta monografiya, 3ta o'quv qo'lanma, shu bilan birgalikda 1 elektron o'quv qo'llanma, o'zbek tilini o'rganuvchilar uchun O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk agentligi tomonidan mualliflik huquqini e'tirof etuvchi guvohnoma bilan 3ta mobil ilovasi muallifi.

BOOKMANY PRINT
publishing company

ISBN 978-9943-9727-2-8
9 789943 972728

Nargiza Musulmanova

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA GRAMMATIK MA'NO TARKIBI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOT I UNIVERSITETI

Nargiza Musulmanova

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA GRAMMATIK MA'NO TARKIBI

"BOOKMANY PRINT"
TOSHKENT – 2023

UO'K: 811.512.133'36
KBK: 81.2O'zb-2
M 90

Musulmanova, Nargiza.
Hozirgi o'zbek adabiy tilida grammatik ma'no tarkibi [Matn] : monografiya / N. Musulmanova. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 84 b.

Ushbu monografiya hozirgi o'zbek adabiy tilida grammatik kategoriyalar o'zbek tilshunosligidagi lisoniy tizim yaxlitligi qonuniyatidan kelib chiqqan holda turli umumiylik majmuidan iborat butunlik sifatida o'rganilgan va u o'zbek tilshunosligi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:
B.R.Menglyiev – Filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:
B.Jo'rayeva – Filologiya fanlari doktori (DCs), professor.
I.X.Islomov – Filologiya fanlari doktori (DCs), dotsent.

Monografiya 2023-yil 2-may kuni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ilmiy kengashida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. Bayonnoma №9.

ISBN 978-9943-9727-2-8

© Musulmanova N.
© "Bookmany print" nashriyoti, 2023.

Kirish

LISONIY MOHIYAT UMUMIYLIKLAR MAJMUI SIFATIDA

Davr va fan taraqqiyoti tadqiqotchi zimmasiga har doim yangi mas'uliyat yuklaydi. Mamlakatimizda erishilgan milliy istiqlol va jamiyatda yuz bergan ma'naviy–mafkuraviy o'zgarish fan, xususan, o'zbek tilshunosligi oldiga muayyan talablarni qo'ydi. Ma'lumki, tilda, chunonchi, grammatik qurilishida ham, millat ruhiyati aks etadi. Istiqlol tufayli o'zbek tilini uning substansial tabiatidan kelib chiqqan holda tekshirish o'zbek milliy ma'naviyatini o'rganish, milliy mafkura va milliy g'oyani targ'ib qilishning ko'rinishidan biriga aylandi. Bu esa o'zbek tili grammatikasiga ham unda milliy ruhiyat aks etgan mavjudlik sifatida yondashishni taqozo qiladi. Bu – birinchidan. Ikkinchidan, grammatikani o'rganishning yangi bosqichiga ko'tarilish, ya'ni grammatik kategoriyalarni o'zbek tilshunosligidagi lisoniy tizim yaxlitligi qonuniyatidan kelib chiqqan holda turli umumiylik majmuidan iborat butunlik sifatida tekshirish grammatik ma'noni tarkibiy qismga bo'lib o'rganishni ham talab qiladi.

O'zbek tili grammatik kategoriyalarini o'rganish o'zining uchinchi bosqichida. O'rganishning birinchi bosqichida formal–mantiq metodologiyasiga tayangan holda tasviriy metod asosida grammatik kategoriyalar aniqlanib, bu tushuncha ostida, asosan, morfologik va qisman sintaktik kategoriya tadqiq etildi. Grammatik (morfologik) kategoriyaning turi ajratilib, har biriga xos shakllarning bir sistemaga solinganligini, shakllar ifodalaydigan, matn va qurshovda namoyon bo'luvchi turli–tuman nutqiy ma'nolar aniqlanganligi va tavsiflanganligini ta'kidlash lozim. Bunda A.N.Kononov, A.G'ulomov, G'.Abdurahmonov, F.Abdullaev, A.V.Bondarko, M.Asqarova, A.Hojiev, A.A.Koklyanova, J.Muxtorov, U.Tursunov, G'.Zikrillaev kabi tilshunoslarning xizmati katta bo'ldi va yaxlit grammatik ta'limot yaratildi. Nomi zikr etilgan olimlarning tadqiqotlari asosida o'zbek tilining formal akademik grammatikasi, uzluksiz ta'lim bo'g'inlari uchun darslik hamda qo'llanmalar vujudga keldi.

SHARTLI QISQARTMALAR

UGM – Umumiy grammatik ma'no
XGM – Xususiy grammatik ma'no
OGM – Oraliq grammatik ma'no
XG – Xususiy gul
USQ – Umumiy sintaktik qolip
ULM – Umumiy lug'aviy ma'no
GK – Grammatik kategoriya
GSh – Grammatik shakl
SSh – Sintaktik shakl
MSh – Morfologik shakl
MK – Morfologik kategoriya
SB – So'z birikmalari
MZTSh – Mayl, zamon, tasdiq/inkor, shaxs
TMZSh – Tasdiq/inkor, mayl, zamon, shaxs
KM – Kategorial ma'no
YoM – Yondosh ma'no
HM – Hamroh ma'no
KF – Ko'makchi fe'l
Sh/S – Shaxs/son

MUNDARIJA

Kirish **LISONIY MOHIYAT UMUMIYLIKLAR MAJMUI SIFATIDA** 3
I BOB. GRAMMATIK MA'NO TARKIBI. KATEGORIAL, YONDOSH VA HAMROH MA'NO 14
1.1. Grammatik shaklning umumiy grammatik ma'nosi va uning tarkibiy qismlari. Kategorial va nokategorial ma'no 14
1.2. Kategorial ma'noning turlari 23
1.3. Yondosh ma'noning turlari 26
1.4. Nutqiy illyuziya yoki shakllarda hamroh ma'no masalasi ... 30
1.5. Hamroh ma'noning turlari 37
II BOB. ZAMON KATEGORIYASI UMUMIY MA'NOSI TARKIBI 48
2.1. Zamon va mayl kategoriyalari munosabati 48
2.2. Zamon kategoriyasida kategorial, yondosh va hamroh ma'no hamda ularning o'zaro munosabati 51
2.3. Zamon shakllarining kategorial, yondosh 62
va hamroh ma'nolar asosidagi oppozitiv munosabatlari 62
III BOB. MAYL KATEGORIYASINING MA'NOVIY TARKIBI 65
3.1. Mayl kategoriyasida kategorial, yondosh va hamroh ma'no 65
3.2. Mayl kategoriyasi turlarining kategorial, yondosh va hamroh ma'nolar asosidagi oppozitiv munosabatlari 70
XULOSA 74
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI 76
SHARTLI QISQARTMALAR 82